

O'QUVCHILARDA MUMTOZ JANRLARNI O'QISH VA TAHLIL QILISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Munisa Toshtemirova

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika

instituti 1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.d.,

professor Isroil Sulaymonov

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarda mumtoz janrlarni o'qish, ularning badiiy ruhiyatini oshirish va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Mumtoz adabiyot, mumtoz janrlar, lirik, epik, dramatik, asar konteksti, mualliflik uslubi, tahlil obyekti, badiiy ruhiyat, tahliliy fikrlash.

Annotation: This article discusses the importance of reading classical genres among students, enhancing their artistic spirit, and developing analytical thinking skills.

Keywords: Classical literature, classical genres, lyrical, epic, dramatic, context of the work, authorial style, object of analysis, artistic spirit, analytical thinking.

Adabiyot badiiy adabiyotning tarixiy taraqqiyot jarayonini o'rganadi va o'rgatadi. Har bir xalqning o'z tarixi, madaniyati, san'ati va adabiyoti bor. Shunga ko'ra adabiyot ma'lum bir xalqning nomi bilan ataladi. Har bir xalq, uning katta-kichikligidan qat'iy nazar, jahon adabiyoti xazinasiga o'z hissasini qo'shadi. Shunga ko'ra, alohida xalqlarning nomi bilan atalgan adabiyotlar ayni chog'da umumjahon ilm-fani, san'ati va adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa qo'shadi, buyuk olimlarni, san'atkorlarni va yozuvchilarni yetishtiradi, boshqa xalqlar bilan yaqindan aloqada bo'ladi. O'zbek xalqi ma'naviy madaniyatining katta va ajralmas bir qismi o'zbek mumtoz adabiyotidir.

O'zbek mumtoz adabiyoti o'tmishda yaratilgan turli tur va janrdagi badiiy asarlarni o'rganadi. Lirik va epos o'tmish o'zbek adabiyotining asosiy turlaridir. G'azal, musta'zod, muhammas, musaddas, noma, ruboiy, doston, masal, hikoya va boshqalaresa keng tarqalgan adabiy janrlardir. O'zbek mumtoz adabiyoti o'zining tarixiy rivojlanishida bir necha muhim bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Qadimgi davrlar: O'zbek mumtoz adabiyotining ilk namunalari, jumladan, O'rta Osiyo xalqlari tilida yaratilgan qissa va she'rlar, asosan, IX-X asrlarga to'g'ri keladi.

Tug'rova davri: XIV-XVI asrlarda Amir Temur va uning avlodlari hukmronligi davrida adabiyot rivojlandi. Bu davrda Alisher Navoiyning asarlari o'zbek mumtoz adabiyotining eng yuksak cho'qqisi sifatida e'tirof etilgan.

Yangilanish davri: XVII-XIX asrlarda asar yozuvchilar yangi janrlar va uslublarni ishlab chiqarish boshladilar. O'zbek adabiyotida folklor unsurlarining ko'pligi va uning tasviriy til va ramzlar orqali ifodalanishi muhim ahamiyatga ega.

O'zbek mumtoz adabiyotida bir nechta asosiy janrlar mavjud bo'lib, bular quyidagilardir:

She'riyat. O'zbek mumtoz adabiyotining eng muhim va yuksak janri hisoblanadi. O'z ichida hissiy tuyg'ularni aks ettiradi. Asarlar ko'pincha lirik mavzularni, muhabbat, tabiat va mavjudotlar haqidagi hissiyotlarni o'z ichiga oladi. Alisher Navoiy, Bobur va Abdurauf Fitrat kabi shoirlar bu janrda o'zlarining yuksak asarlarini yaratganlar. O'quvchilarga lirik asarlarni o'qitish orqali ularning his-tuyg'ularini ifodalashlariga yordam berish mumkin.

Proza. O'zbek prozasi XV asrdan boshlab taraqqiy etishni boshladi. Abdurahim Tursuniy, G'afur G'ulom va Abdulla Qodiriy kabi adiblar mumtoz prozada hikoyalar yaratgan. Ular xalqning o'zligi va urf-odatlarini o'z asarlarida aks ettirdilar. Bu janr o'quvchilarga ko'proq kontekstni va rivojlanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni taqdim etadi.

Drama. Mumtoz adabiyotda drama, ya'ni sahna ishlari ham muhim o'rin egallaydi. Ulug'bek va G'iyosiddin Jamolning dastlabki ijodlari o'zbek drama san'atining

rivojlanishiga asos bo'lib xizmat qildi. Bu janr orqali o'quvchilar sahna san'ati bilan tanishadilar.

Mumtoz adabiyot insoniyat madaniyatining ajralmas bo'lagi bo'lib, u o'z ichiga turli janrlarni qamrab oladi. Mumtoz janrlar, xususan, lirik, epik va dramatik asarlar, o'quvchilarda nafaqat o'qish ko'nikmalarini, balki tahlil qilish qobiliyatlarini ham rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mumtoz janrlar, asosan, inson ruhiyatini, tabiatni, tarixni va zamonaviy muammolarni o'z ichiga oladi. Ular o'quvchilarga:

Adabiy asarlar orqali insoniy his-tuyg'ularni tafakkur qilish va ularning murakkabligini tushunishga yordam beradi. Tafakkur orqali kishi odam va olam sirlarini o'rganishda o'zidan oldingi qarashlar, tushunchalar va farazlarning qanchalik to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini belgilab oladi. Bu haqiqatni hazrati Navoiy bundan necha yuz yillar ilgari: "Har ishniki qilmish odamizod, tafakkur birla bilmish odamizod", - deya ifodalagan [1; 122]

O'zbek tilining naqadar boyligini ko'rsatadi, uning go'zalligini oshiradi, shuningdek, boshqa tillardagi asarlarni o'qish va tadqiq qilishda yo'l ko'rsatadi.

O'qilgan asarlarni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mumtoz adabiyot, asosan, o'zbek xalqining tarixiy, madaniy va badiiy rivojlanishining ajralmas qismi ham hisoblanadi. Mumtoz janrlarni o'qitish o'quvchilarda nafaqat adabiy bilimlarni, balki kreativ fikrlash, analitik ko'nikmalar va o'z hissiyotlarini ifodalash imkoniyatlarini rivojlantiradi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va interaktiv usullar yordamida mumtoz adabiyot janrlarini o'qitish jarayonini yanada qiziqarli va ijobiy qilish mumkin. Bu orqali o'quvchilarning adabiy bilimlarini shakllantirishga yordamlashish, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilarda mumtoz janrlarni o'qishni rivojlantirish uchun quyidagi usullar bilan ishlash lozim. Demak bular quyidagilar:

Tanqidiy o'qish. O'quvchilarning tanqidiy o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun nazariy materiallar ustida ishlash, savollarga javob berish va muhokama qilish kabi usullar muhimdir. O'quvchilar o'z fikrlarini shakllantirib, asarning konteksti, mualliflik uslubi va ma'naviy qiyofasini o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Guruhlarda ishlash. O'quvchilar guruhlariga bo'lingan holda, har bir guruh o'ziga xos bir asarni o'rganishi va tahlil qilish bilan shug'ullanishi mumkin. Bu jarayon o'zaro fikr almashish va tahlil qilish ko'nikmalarini yanada kengaytiradi.

Ijodiy vazifalar. O'quvchilarga ijodiy vazifalar berish masalan, o'qilgan asar asosida yangi she'r, hikoya yoki sahna yaratish, o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi. Ijodiy ishlar orqali o'quvchilar o'zlarini va fikrlarini ifoda etishda erkin bo'lishadi. Agar bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatmoqchi bo'lsak, eng avvalo, ularni ertaklar to'qishga, sarguzashtlar tuzishga undash kerak. Fikrni faqat yangi, avval uchramagan, tortishuvlarga sabab bo'ladigan masalalarga sarflash lozim. Zerikish – fikrning dushmani [2; 190]. Adabiy ta'lim amaliyoti bugungi kunda har bir janrning o'qitilishi yuzasidan aniq amaliy tajribalarda tasdig'ini topgan, ilmiy asoslangan metodik tavsiyalarga muhtojligi barchaga ayon bir haqiqat [3; 140-141].

Ma'ruza va daralar. Yanada aniq va tushunarli nazariy materiallarni o'quvchilarga taqdim qilish orqali ularda mavzu yuzasidan aniq tushuncha va ma'lumotlarni shakllantirish mumkin.

O'qituvchining rolini oshirish. O'qituvchi sifatida o'quvchilarga misollar va tavsiyalar berish orqali yo'l ko'rsatilsa ushbu mavzu bo'yicha tushunchalar va umumiy xulosalar o'quvchilar xotirasida ko'roq vaqt saqlab qolinishiga erishish mumkin.

Analogiyalar va taqqoslar. Turli janrlarni o'zaro taqqoslash ularni yanada yaxshi o'rganishga asos bo'lib xizmat qiladi. Adabiy ta'limni tashkil etishda o'qituvchi va o'quvchilarning boshqa o'quv fanlarini o'zlashtirishda olgan bilimlari ham ma'lum darajada asqotadi [4; 31]

О‘quvchilarda mumtoz janrlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun esa quyidagi usullar tavsiya qilinadi:

Tahlil qilish metodlari. Asarlarni struktura, tema, qahramonlar va uslub nuqtayi nazaridan o‘rganish orqali o‘quvchilarning analiz qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin.

Elektiv o‘qish. O‘quvchilarga o‘zlari yoqtirgan asarlarni tanlash imkonini berish, bu ularning qiziqishini yanada oshiradi.

Fikr-mulohaza. O‘quvchilar o‘z fikrlarini ifoda etishlari va ushbu asarni suhbat jarayonida tahlil qilish ham juda muhimdir. Jumladan, A. Tojiyevning “Adabiyot darslarida suhbat” qo‘llanmasida adabiy ta’lim samaradorligini ta’minlashda suhbat metodining o‘rni va ahamiyati haqida so‘z yuritilgan [5;]

Mavzularni va asosiy g‘oyalarni aniqlash. O‘quvchilarga asarlardagi asosiy mavzularni va g‘oyalarni aniqlashni o‘rgatish lozim. O‘qilgan asarlarning qanday mazmun va hissiyotlarni aks ettirayotganini aniqlash, tahlil qilish jarayonida jismoniy va mustaqil fikrlashga yordam beradi. Xususan, ushbu nuqtada Vigotskiyning quyidagi fikrlari e’tiborga loyiqdir: “Fikrlash jarayoni bolaning ota-onasi bilan muloqotidan boshlanadi. Mustaqil fikrlash esa bu suhbatlarni bola yutib, o‘zicha hazm qila boshlaganidan so‘ng shakllanadi” [5; 90]

Personajlarni tahlil qilish. Mumtoz adabiyot asarlaridagi personajlar o‘quvchilar uchun muhim tahlil obyekti bo‘lishi kerak. Har bir qahramonning harakteri, motivlari va o‘zaro munosabatlari o‘quvchilarga o‘z fikrlarini shakllantirish imkonini beradi.

Janr xususiyatlari va uslubi. O‘quvchilarni turli mumtoz janrlarning o‘ziga xos xususiyatlari va uslublari bilan tanishtirish maqsadga muvofiqdir. Bu jarayon ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, mumtoz janrlarni o‘qish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish o‘quvchilarni nafaqat adabiyotga, balki hayotga ham ko‘proq qiziqtiradi. O‘quvchilarning badiiy ruhiyatini oshirish, tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini yaxshilash va

ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish orqali mumtoz janrlarning ahamiyatini to'liq anglash mumkin. Mumtoz janrlarning, umuman mumtoz adabiyotlarning samarali o'qitilishi o'quvchilarning kelajakdagi fikr va hissiyotlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Tanlangan asarlar. 20 jildlik. 8-jild. Xamsa. Farhod va Shirin. -T.: Fan. 1991
2. Родари Ж. Грамматика фантазий. Переводстала. Ю.А. Добровольский. - Москва. Прогресс. 1978
3. Kadirov V. Umumta'lim maktablarida mumtoz adabiyot namunalarini o'qitishning ilmiy-metodik asoslari. P.f.d. diss. -Namangan: 2019
4. Q. Husanboyeva, R. Niyozmetova. Adabiyot o'qitish metodikasi. -T.:Shafoat nur fayz. Toshkent, 2020
5. Tojiyev A. Adabiyot darslarida suhbat. - T.: O'qituvchi. 1997
6. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. - Москва: Просвещение. 1991